

1. หัตถศิลป์ผู้ไท

งานหัตถศิลป์ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มชนชาวผู้ไทบ้านโพน ตำบลโพน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ คือผ้าแพรวา คำสอน สระทอง อายุ 74 ปี (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวว่า ผ้าแพรวามีลักษณะเด่นอยู่ที่ลวดลายและกรรมวิธีการทอ คือจะมี “ลายหลัก” และลายคั่นกลางระหว่างลายหลักเรียกว่า “ดอก อ้อมคั่นลาย” และก่อนจะถึงเชิงผ้าจะทอเป็นชื่อเรียกว่า “ดอกช่อปลายเชิง” ผ้าไหมแพรวาแต่ดั้งเดิมนั้นจะทอด้วยไหมน้อยหรือยอดไหมสีพื้นแดงครั้งเป็นหลัก ส่วนลวดลายนั้นจะสอดประสานกันขึ้นมาจากไหมน้อย สีขาว สีเหลือง ย้อมเข สีเขียว หัวเป็ดย้อมครามทับเข ฝ่ายสีน้ำเงินครามเข้ม และฝ่ายสีดำ ย้อมมะเกลือ ในผืนเดียวกันอาจจะสอดประสานลวดลายที่มากกว่า 5 ลายขึ้นไป ในปัจจุบันนี้ได้ปรับเปลี่ยนสีเส้นไปตามความต้องการของท้องตลาด จึงส่งผลให้มีสีเส้นหลากหลายสี จำนวนกว่า 60 ลาย ที่สตรีผู้ไทบ้านโพนได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นแม่ ย่า และยาย ผ่านทางผืนผ้าฝ่ายพื้นขาวผืนเล็กที่สร้างลวดลายด้วยฝ้ายย้อมครามเข้มด้วยเทคนิคชิด เรียกว่า “ผ้าแสบ” ในส่วนของกรรมวิธีการทอนั้นผ้าแพรวาจัดได้ว่าเป็นผ้าที่ถูกถักทอขึ้นด้วยวิธีการเก็บชิดสลับกับการจกผ้า ดังนั้นลวดลายที่เกิดจากกรรมวิธีนี้จะนูนเด่นขึ้นมาอย่างชัดเจนจากพื้นผ้า และสลับสีเส้นไหมเส้นยกพิเศษได้อย่างวิจิตร แพรวาแตกต่างจากผ้าชิดไหมโดยทั่วไปที่มีสีเส้นได้ไม่เกิน 2 สี

ขณะเดียวกันตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบันสตรีผู้ไทบ้านโพนก็ยังยึดมั่นในสุภาชิตคำสอนอยู่บทหนึ่งซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับผ้าอย่างแนบแน่น นั่นก็คือคำกล่าวที่ว่า “เสื้อดำ ตำแพร ชินไหม”

เสื้อดำ ย้ำว่าหญิงผู้ไทต้องสามารถตัดเสื้อแถบได้ ซึ่งก็คือเสื้อเอกลักษณ์ของสตรีชาวผู้ไทบ้านโพน ที่ตัดเย็บมาจากผ้าดำจากฝ้ายย้อมครามหรือผ้าไหมย้อมมะเกลือ ตัดเป็นเสื้อแขนกระบอกทรงแขนสอบ คอตั้ง ที่สาบเสื้อและคอเสื้อจะใช้แถบผ้าชิดไหมพื้นแดง ลวดลายสลับสีเป็นเครื่องตกแต่ง ใช้เหรียญเงินที่มีรูตรงกลางเป็นกระดุม (มะดิ่งเงินป่อง) ติดตลอดสาบเสื้อ

ตำแพร ย้ำว่าหญิงผู้ไทต้องสามารถทอผ้าแพรวาได้ ทั้งผ้าสไบแพรวาสำหรับคาดเป็นผ้าสไบเฉียงทับเสื้อแถบในโอกาสสวมใส่ในงานที่เป็นพิธีการ และต้องสามารถทอผ้าแพรมนหรือผ้าคลุมศีรษะได้ด้วย การ “ตำแพร” ในที่นี้ยังหมายรวมถึงการทอผ้าประเภทต่างๆ สำหรับใช้ในพิธีกรรมการแต่งงานและเตรียมความพร้อมสำหรับการออกรเรือน

ชินไหม ย้ำว่าหญิงผู้ไทต้องสามารถทอผ้าไหมมัดหมี่ได้ ซึ่งชินไหมมัดหมี่ของสตรีชาวผู้ไทจะมีเอกลักษณ์ที่เป็นสีพื้นดำหรือน้ำเงินครามเข้ม ลวดลายสีขาว เหลือง แดง และเขียว และชินไหมของสตรีชาวผู้ไทบ้านโพนฯ จะประกอบด้วย 3 ส่วน คือ หัวชิน เป็นผ้าชิดไหมสีพื้นแดงครั้งสลับริ้วลายสีขาวและสีเหลือง ตัวชินเป็นผ้าไหมมัดหมี่สีพื้นดำ และตีนชินเป็นแถบผ้าชิดสีพื้นดำสลับสีแดงครั้ง สีเหลือง และสีขาว ซึ่งการทอจะแยกทอทีละส่วนกัน

มอนแก้ว จันทสโร อายุ 87 ปี (2555 : สัมภาษณ์) กล่าวถึง เสื้อมอบ และชินทิว ของผู้ไทบ้านคำพอก ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหารว่า “เสื้อมอบ” หมายถึงเสื้อแขนกระบอกคอตั้ง สาบเสื้อและคอเสื้อตกแต่งด้วยผ้าชิดดงาม ส่วนมะดิ่งนั้นใช้เหรียญเงินที่มีรูตรงกลางเช่นเดียวกับบ้านโพน การทำ

เสื้อมอบจะเย็บด้วยมือตลอดทั้งตัว ทั้งยังมีการสร้างลวดลายด้วยการปัก การปะ และการชุนในส่วนต่างๆ บริเวณสี่ข้างทั้ง ๒ ด้าน จะปักด้วยลายที่เรียกว่า “หางสิงห์” บริเวณสาบเสื้อด้านหน้า มีเส้นไหมทลากลสีห้อยลงมา ไหมต่างสีดังกล่าวนี้ชาวผู้ไทบ้านคำพอกจะเรียกว่า “สายพื๋สายน่อง” เพราะนอกจากมีประโยชน์ที่ความสวยงามแล้ว ในสมัยโบราณจะใช้เป็นไหมสำหรับมัดสายสะดือทารกแรกคลอด ในเวลาฉุกเฉิน ประโยชน์นี้ใช้สอยดังกล่าวจึงเป็นที่มาของการเรียกว่า “สายพื๋สายน่อง” ชิ้นที่มีลักษณะที่โดดเด่นคือเป็นผ้าชิ้นประเภทเดียวในภูมิภาค ที่เป็นลวดลายขวางลำตัว สร้างลวดลายด้วยใช้สีแดงจากครั่งเป็นเส้นยืน และทอสลับสีแดงและดำจากครามเข้ม

2. ผ้าย้อมครามสกลนคร

ผ้าครามในจังหวัดสกลนครมีสภาพไม่แตกต่างจากทั่วโลก คือเคยทำทุกครัวเรือน แต่ถูกกลืนหายไปเมื่ออุตสาหกรรมสิ่งทอเฟื่องฟูในศตวรรษที่ 17-18 เมื่อล่วงสู่ศตวรรษที่ 20 ผลของสารสังเคราะห์ ทั้งสีย้อม ปู่ยสารฆ่าหญ้า ฆ่าแมลง และอื่นๆ กระทบต่อสุขภาพของคน ของสัตว์ อีกทั้งผลิตภัณฑ์จากอุตสาหกรรมที่ผลิตซ้ำๆ ทำให้ความต้องการสิ่งแปลก ไม่ซ้ำใคร เกิดขึ้น ซึ่งธรรมชาติได้สร้างให้มนุษย์อยู่แล้ว ความต้องการผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติจึงหวนกลับมา และยังมีบุคคลที่มองเห็นความสำคัญของธรรมชาติและภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ คือนางประไพพันธ์ แดงใจ (รูปที่ 3.2) ซึ่งขณะนั้นปี 2535-2538 มีอาชีพผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ธรรมชาติเพื่อสุขภาพ โดยได้นำผลงานมาแสดงรวมถึงจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมคราม พร้อมทั้งนำวัตถุดิบสำหรับเตรียมสีครามมาประกอบ ได้แก่ ต้นคราม สีคราม ปูนขาว และน้ำขี้เถ้า ภายใต้หัวข้อ “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในภูมิปัญญาท้องถิ่น” เนื่องในงานวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ ประจำปี 2540 ของคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สถาบันราชภัฏสกลนคร

เริ่มแรกผ้าย้อมครามถูกฟื้นฟูที่บ้านนาดี ตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร พื้นที่เขตชลประทานเขื่อนน้ำอูน โดยมีแหล่งจำหน่ายที่ตลาดนัดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน ซึ่งจัดขึ้นเดือนละครึ่ง ผู้ที่เข้ามาชมนิทรรศการที่สถาบันราชภัฏขณะนั้น ส่วนใหญ่ไม่เคยเห็นและไม่เคยรู้จักผ้าย้อมครามมาก่อน และเกิดประเด็นคำถามพร้อมทั้งองค์ความรู้จากนิทรรศการนี้ คือ ผ้าย้อมครามมีสีน้ำเงิน สดใส ราคาแพงกว่าผ้าฝ้ายที่ย้อมสีธรรมชาติทั่วไปประมาณ 4 เท่า ทำจากฝ้ายย้อมด้วยสีครามที่มาจากไบครามสด แขน้ำแล้วกวนน้ำครามกับปูนขาว พักให้ตกตะกอนจนได้เนื้อครามสีน้ำเงิน จากนั้นนำเนื้อครามผสมน้ำขี้เถ้า ใช้เวลาประมาณ 10 - 15 วัน จึงนำฝ้ายลงไปย้อม นำฝ้ายไปล้างและตากให้แห้ง นำไปทอเป็นผืนผ้าต่อไป จากข้อมูลเหล่านี้ทำให้เกิดคำถามที่น่าสนใจ 2 ประเด็น คือ “ผ้าฝ้าย ทำไมแพงมาก?” ผ้ามัดหมี่ย้อมครามที่นำมาจัดแสดง (รูปที่ 3.3) ราคาเมตรละ 250 บาท และ “ใบไม้เขียวๆ เป็นสีน้ำเงินได้อย่างไร?” (รูปที่ 3.4)

รูปที่ 3.2 นางประไพพันธ์ แดงใจ ผู้ฟื้นฟูผ้าย้อมครามในจังหวัดสกลนคร

รูปที่ 3.3 ผ้ามัดหมี่ย้อมคราม เมื่อ ปี 2540

รูปที่ 3.4 ไบครามเขียวๆ ที่มาของสี่คราม

รูปที่ 3.5 นางชิตา จันทรเพ็งเพ็ญ ช่างซ่อมผู้ช่างสังเกต

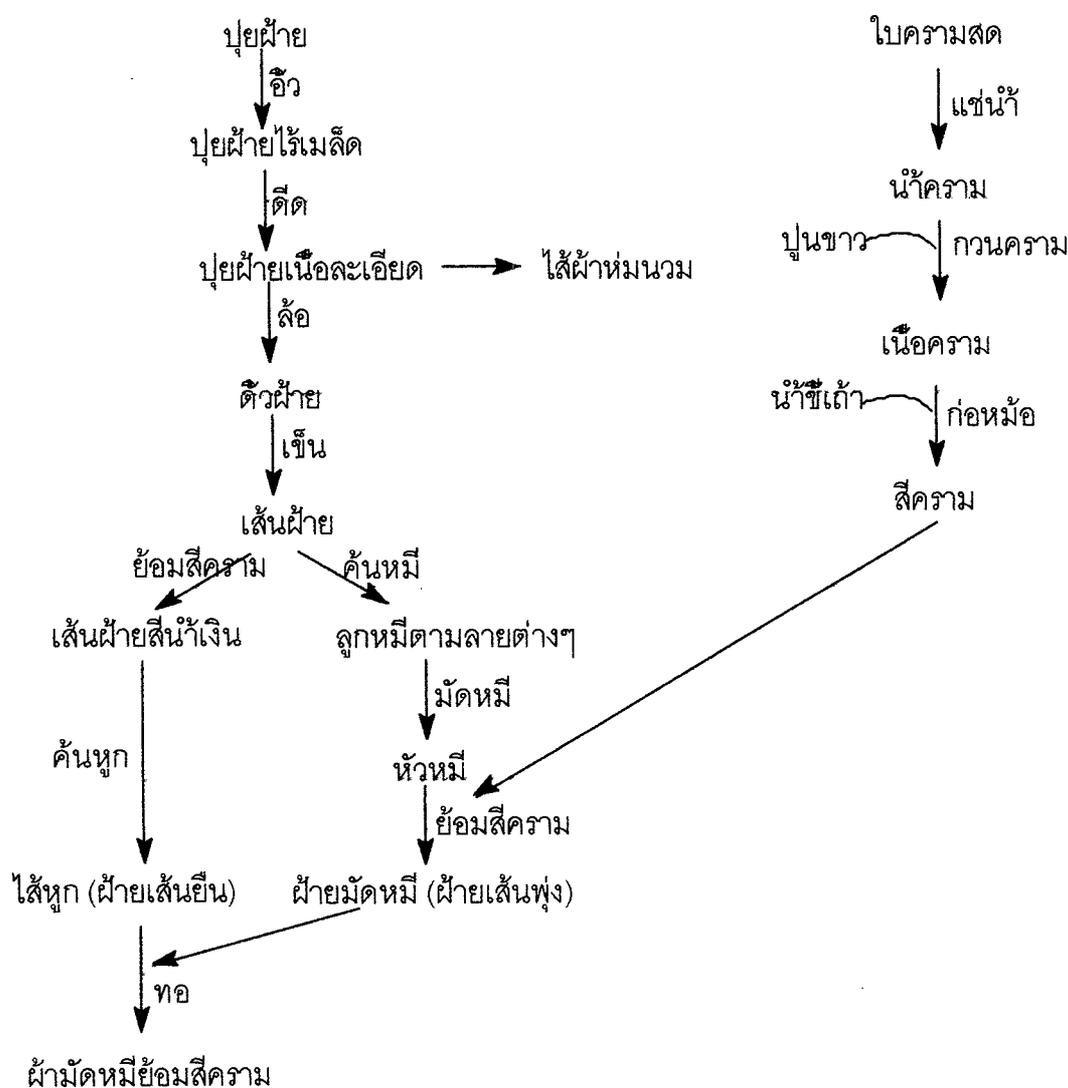
จากการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากนางซีตา จันท์เพ็งเพ็ญ (รูปที่ 3.5) ไทลาวอีสาน ช่างย้อมครามบ้านนาดี ที่ร่วมกับลูกสาวคือนางประไพพันธ์ แดงใจ ใช้เวลาถึง 3 ปีในการปลูกคราม ศึกษากระบวนการสกัดสี และเตรียมน้ำย้อมคราม จนกระทั่งทอเป็นผืนผ้า หากแต่ไม่ประสบผลสำเร็จในการขาย เพราะคนส่วนใหญ่เชื่อว่าผ้าย้อมครามตกสี อีกทั้งช่างย้อมยังพบปรากฏการณ์ในกระบวนการย้อมคราม ที่เกิดขึ้นหลากหลาย ไม่สามารถทำความเข้าใจได้ ประเด็นปัญหาสำคัญของช่างย้อมคือ หลายครั้งที่เตรียมน้ำย้อมแล้วไม่เกิดสี แม้เตรียมน้ำย้อมได้ แต่สีในน้ำย้อมบางหม้อเท่านั้นที่ติดเส้นใยฝ้าย แต่ละครึ่ง แต่ละวัน สลับสับเปลี่ยนหม้อดี หม้อเสีย ไม่ซ้ำกัน

ปัญหาดังที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ อนุรัตน์ สายทอง (2545) ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาชุดความรู้ของชาวไทญ้อด้านสิ่งทอ” ซึ่งขณะนั้นประมาณปี พ.ศ. 2543 - 2545 ภูมิปัญญาการย้อมครามยังเป็นภูมิปัญญาที่แฝงฝังอยู่ในตัวบุคคลสูงวัย โดยเฉพาะผู้หญิงชาวไทญ้อ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม โดยมีคุณยายคล้าย สิทธิ อายุ 82 ปีเมื่อปี 2543 (รูปที่ 3.6) แม่ครูครามผู้มีประสบการณ์การย้อมครามมากกว่า 30 ปี และคนอื่น ๆ อีก อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป รวม 16 คน แต่มีเพียง 3 คนที่ยังย้อมครามต่อเนื่อง งานวิจัยเรื่องนี้มีจุดประสงค์ เพื่อศึกษากระบวนการผลิตผ้าย้อมครามตั้งแต่เตรียมวัตถุดิบจากธรรมชาติ คือ เส้นฝ้าย เนื้อคราม และน้ำซี้เก้ก จนถึงกระบวนการเตรียมน้ำย้อม ย้อมเส้นใย การสร้างลวดลายผ้า และการทอผ้า แล้วจึงจัดทำชุดความรู้ในรูปแบบวีดิทัศน์ และเอกสารชุดการผลิตผ้าย้อมคราม เผยแพร่

รูปที่ 3.6 คุณยายคล้าย สิทธิ แม่ครูคราม ผู้ถ่ายทอดประสบการณ์การย้อมคราม

การผลิตผ้าย้อมครามของชาวไทญ้อ บ้านนาหว้า มีขั้นตอนดังแสดง (รูปที่ 3.7) นอกจากลำดับขั้นตอนการผลิตแล้ว ผลงานวิจัยดังกล่าวยังพบองค์ความรู้เรื่องปฏิกิริยาการสกัดสีจากใบคราม การเติมปูนและกวน การเตรียมน้ำย้อม และย้อมคราม สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกระบวนการย้อมคราม ตอบข้อสงสัยของนางชีตา จันทร์เพ็ญเพ็ญ ยืนยันได้ว่าผ้าย้อมครามที่ย้อมอย่างถูกต้องจะไม่ตกสี และได้นำองค์ความรู้ดังกล่าวประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ ได้แก่ โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ฯลฯ ทำให้ความต้องการผ้าย้อมครามเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และเกิดกลุ่มชีตาผ้าย้อมครามธรรมชาติขึ้น ซึ่งสมาชิกเกือบทั้งหมดเป็นหญิงผู้ไท หมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านโนนเรือ ตอเรือ คำข่า ดอนกอย และสายปลาหลาย การดำเนินการของกลุ่ม สอดคล้องกับโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ของรัฐบาลที่มีขึ้นในปี 2546

รูปที่ 3.7 แผนผังขั้นตอนการผลิตผ้าย้อมครามของชาวไทญ้อบ้านนาหว้า

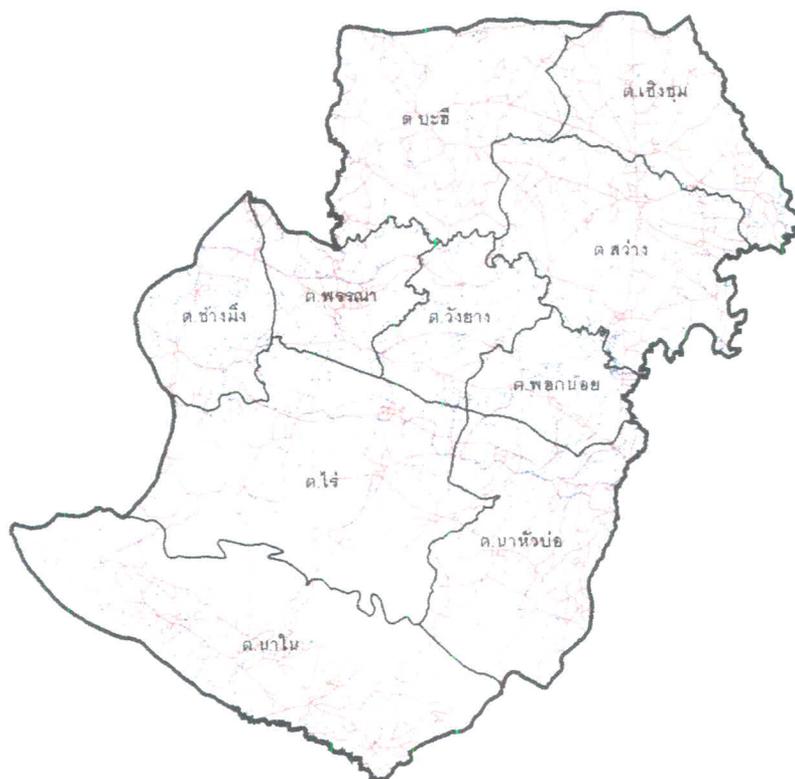
องค์ความรู้เรื่องย้อมครามจากอำเภอนาหว้า ถูกนำมาเติมเต็มความรู้เรื่องย้อมครามที่สกลนครและปรับเปลี่ยนรูปแบบผ้าให้ตรงตามความต้องการของผู้บริโภคยุคปัจจุบัน ทำให้จังหวัดสกลนครมีผ้าย้อมครามที่สร้างชื่อเสียงทั้งในและต่างประเทศมานานนับสิบปี ซึ่งปัจจุบันมีแหล่งผลิตที่สำคัญในพื้นที่ อำเภอกุดบาก อำเภอพรรณานิคม และอำเภออากาศอำนวย (รูปที่ 3.8)

รูปที่ 3.8 แผนที่จังหวัดสกลนครแสดงพื้นที่ผลิตผ้าย้อมครามปริมาณมาก

ชาวชนบทในอดีตใช้เสื้อสีครามล้วน หากทอจากผ้าย้อมเส้นใหญ่จะใช้นุ่งห่มกันหนาว แต่ถ้าใช้นุ่งห่มทำไร่ ทำนา จะทอด้วยผ้าย้อมเส้นเล็ก ส่วนผ้าย้อมครามที่ใช้เป็นผ้าถุงจะเป็นผ้ามัดหมี่เส้นพุ่งสอดผ่านผ้าย้อมครามเส้นยืน ดังนั้นผู้หญิงชาวชนบทจะนุ่งเสื้อสีครามแขนกระบอก และซิ่นหมี่ลายขาวบนพื้นสีน้ำเงิน ส่วนผู้ชายจะนุ่งเสื้อคอกลมผ่าหน้า ติดกระดุม หรือผูกผ้า และกางเกงครามคลุมเข้า ส่วนเด็กๆ จะนุ่งกระโปรงและกางเกงผ้าครามกับเสื้อผ้าฝ้ายสีขาวไปโรงเรียน ดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า ชาวชนบทสกลนครทุกเพศ ทุกวัย ใช้ผ้าย้อมครามในชีวิตประจำวัน ทุกโอกาส เพียงแต่ใช้รูปแบบผ้าต่างกัน ทำให้ภูมิปัญญาการย้อมครามปรากฏโดดเด่นในพื้นที่จังหวัดสกลนคร โดยเฉพาะพื้นที่อำเภอพรรณานิคม (รูปที่ 3.9) ประกอบด้วย 10 ตำบล ได้แก่ ตำบลพรรณา ตำบลช้างมิ่ง ตำบลบะฮี ตำบลวังยาง ตำบลไร่ ตำบลนาโน ตำบลนาห้วยบ่อ ตำบลพอกน้อย ตำบลสว่าง และตำบลเชิงชุม จำนวน 123 หมู่บ้าน ประชากร 79,333 คน (ข้อมูลปี 2552) ล้วนแต่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์

ผู้ไท มีเพียงตำบลวังยาง ประกอบด้วย 10 หมู่บ้าน ประชากร 8,052 คน เท่านั้นที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวอีสาน ส่วนบ้านนาดีเป็นหมู่บ้านลาวอีสานเพียงหมู่บ้านเดียว ท่ามกลางผู้ไทของตำบลนาหัวบ่อ

รูปที่ 3.9 แผนที่อำเภอพรณานานิคม จังหวัดสกลนคร

3. กลุ่มทอผ้าย้อมครามบ้านดอนกอย

งานวิจัยนี้เลือกพื้นที่ตัวแทนเพื่อศึกษาผ้าย้อมครามผู้ไทในประเทศไทย ที่บ้านดอนกอย ตำบลสว่าง อำเภอพรณานานิคม จังหวัดสกลนคร เป็นคนผู้ไท รวมกลุ่มกัน 45 คน ร่วมกันทำงานในที่ทำการกลุ่ม ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มย้อมครามอื่นที่แยกกันย้อม แยกกันทอ แล้วนำผลิตภัณฑ์มารวมกัน ให้ประธานกลุ่มซึ่งมักทำหน้าที่การตลาดของกลุ่ม เป็นผู้คัดคุณภาพและนำไปจำหน่ายตามงานที่หน่วยงานภาครัฐจัดขึ้น ผ้าย้อมครามของกลุ่มบ้านดอนกอยได้รับการยอมรับในคุณภาพ สร้างยอดจำหน่ายสูงและได้รับรางวัลในการประกวดผ้าย้อมครามในเทศกาลงานกาชาดสกลนคร ต่อเนื่องหลายปี มียอดการสั่งซื้อข้ามปี และมีผู้เข้าเยี่ยมชม ดูงานเกือบทุกเดือน

ที่ตั้งของกลุ่มอยู่ห่างจังหวัดสกลนคร ราว 30 กิโลเมตร จากถนนหมายเลข 22 สายสกลนคร – อุดรธานี ประมาณกิโลเมตรที่ 20 บ้านสูงเนิน เลี้ยวขวาตามถนนหมายเลข 2355 สู่อำเภออากาศอำนวย เมื่อผ่านวิทยาลัยการอาชีพพรณานานิคมไปประมาณ 1 กิโลเมตร เลี้ยวขวาเข้าถนนลูกรังไปราว 5 กิโลเมตร ถึงหมู่บ้านดอนกอย เลี้ยวขวาไปจนท้ายหมู่บ้านติดทุ่งนา เป็นที่ตั้งกลุ่มทอผ้าย้อมครามบ้านดอนกอย (รูปที่ 3.10)

กลุ่มย่อมครามบ้านดอนกอย

รูปที่ 3.10 ภาพถ่ายทางอากาศบ้านดอนกอย ต.สว่าง อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

กลุ่มทอผ้าย่อมครามเริ่มก่อตั้งด้วยการรวมญาติ 5 คน ช่วยกันทำงาน จนมีหลายฝ่ายผู้ให้การสนับสนุน เช่นจัดอบรม ให้ไปดูงานในที่ต่างๆ สนับสนุน วัสดุ อุปกรณ์ (รูปที่ 3.12) กลุ่มได้รับฟืม 4 ตะกอก จากผู้ช่วยศาสตราจารย์อนุรัตน์ สายทอง สำหรับทอใยเรยอน ให้ผ้ามีความหนาและอยู่ตัวมากขึ้น

รูปที่ 3.11 ป้ายชื่อกลุ่มทอผ้าย่อมครามบ้านดอนกอย

รูปที่ 3.12 สมาชิกผู้เริ่มก่อตั้งกลุ่มทอผ้าเยี่ยมครอบครัวบ้านดอนกอย

รูปที่ 3.13 นางกลีนแก้ว ปิคุณ และนางถวิล อุปรี

นางฉวีล อุปรี อายุ 59 ปี (2555 : สัมภาษณ์) ประธานกลุ่มทอผ้าย้อมคราม และนางกลีนแก้ว ปิคุณ อายุ 47 ปี (2555 : สัมภาษณ์) ช่างย้อมประจำกลุ่ม กล่าวถึงการตั้งกลุ่มย้อมครามว่า ชุมชนดอนกอยไม่เคยละทิ้งการย้อมคราม โดยเฉพาะคุณยายพิมพ์ ศรีกุลกิจ ย้อมครามมาตลอดและถ่ายทอดสู่ลูกหลานคือนางกลีนแก้ว ปิคุณ และนางกิ่งดาว กลยาณีย์ ทำการย้อมเส้น และมัดหมี่ทอผ้าถุง ใช้ในชีวิตประจำวัน หลังจากคุณยายพิมพ์ เสียชีวิต ลูกหลานยังย้อมเส้น ทอผ้าถุงย้อมครามต่อเนื่อง บางครั้งยายมาเข้าฝัน อยากรุ่งขึ้นหมี่คราม ก็จะทำ และถวายเป็นอุทิศส่วนกุศลให้คุณยายพิมพ์ จนกระทั่งปี 2537 คุณประไพพันธ์ แดงใจ นำฝ้ายและลายผ้า มาจ้างให้ทำผ้าย้อมคราม จึงรวมตัวกันในกลุ่มญาติ 5 คน ช่วยกันทำงาน ได้รับค่าจ้างก็แรกจำนวน 3,000 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่สูงมาก ไม่เคยได้รับมาก่อนในชีวิต เวลานั้นรู้ว่าผ้าครามขายได้ราคาดี รับทำงานเช่นนี้อยู่ 5 ปี ปรากฏว่างานน้อยลง เพราะมีผู้รับจ้างย้อมครามและทอผ้ามากขึ้น จึงคิดทำกันเองโดยมีความรู้เพียงย้อมกับทอ ไม่รู้ว่าขายให้ใคร ขายที่ไหน ได้ชักชวนสะใภ้ในเครือญาติเข้ากลุ่มอีกรวม 9 คน แต่ละคนขายข้าวมาลงหุ้น คนละ 500 บาท จึงจ้างเหมารถ 600 บาท ไปซื้อเส้นฝ้ายเส้นที่บ้านโคกภู - อุนตง ซึ่งเป็นหมู่บ้านบนภูพาน รอยต่ออำเภอภูพาน อำเภอกุศุดบาก และอำเภอพรรณานิคม ซื้อจหนมดเงินกลุ่ม นำมาร่วมกันทำผ้าย้อมคราม ตั้งที่ที่ไต้ถุนบ้านนางกิ่งดาว ทุกคนปลูกครามและทำเนื้อครามเอามารวมกันก่อหม้อ ตอนนั้นชวนคนอื่นเข้ากลุ่มด้วย ยากยิ่งกว่าขอทองคำ เมื่อทำผ้าก็แรกเสร็จแล้วขายไม่ได้ เพราะไม่รู้จะไปขายที่ใด ต้องแบ่งผ้ากันใช้ แต่ก็ยังทำเรื่อย ๆ สมาชิกบางคนเอาลูกมาเลี้ยงในกลุ่ม ก็ช่วยกันดูแล จนมีข้าราชการที่ผ่านไปมา บางรายแวะดู เพราะเห็นหลายคนทำงาน เขาทำอะไรกัน บางรายซื้อผ้า บางรายให้คำแนะนำ ช่องทางขาย ช่องทางขอการสนับสนุนจากภาครัฐ แต่สมาชิกกลุ่มก็ยังไม่รู้วิธีที่จะไปสู่ช่องทางนั้น ทุกคนตั้งใจทำงานตามความรู้ที่ยายพิมพ์ เคยสอน และประสบการณ์ที่รับจ้างก่อนหน้านั้น เริ่มได้ขายผ้าบ้างจากการบอกกันปากต่อปาก จนพัฒนาการอำเภอส่งเสริมให้เข้าร่วมโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ สมาชิกต้องขอเงินสามีมาเติมหุ้นกันอีก และตั้งกลุ่มเมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม 2546 โดยที่ทำการกลุ่มอยู่ที่เดิม ในการก่อตั้งกลุ่มให้คัดคนที่เข้าใจกัน ประองตองกัน ความสามัคคีเป็นเรื่องสำคัญมากในการรวมกลุ่ม เรื่องในกลุ่มให้จับที่กลุ่ม เรื่องที่บ้านให้เก็บไว้ที่บ้าน ถ้าเราขัดแย้งกันหม้อครามก็ไม่ดี เมื่อตั้งกลุ่มขึ้นทะเบียนในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ สมาชิกสมัครด้วยหุ้น คนละ 1,000 บาท กับเนื้อคราม 6 กิโลกรัม ถ้าออกจากสมาชิกก็คืนหุ้น แม้ผิดหลักการการรวมกลุ่ม แต่กลุ่มดอนกอยถือเป็นน้ำใจ ถ้าเนื้อครามในกลุ่มหมด สมาชิกทุกคนต้องนำเนื้อครามมารวมครั้งละ 6 กิโลกรัม จากการบอกต่อกันของผู้ซื้อ ทำให้มีผู้มาซื้อผ้าที่กลุ่มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนมีผู้มาซื้อเพื่อนำไปขายต่อ และมีผู้มาสั่งซื้อตามรูปแบบที่กำหนด ปัจจุบัน ปี 2555 มีสมาชิก 45 คน และย้ายที่ทำการกลุ่มแยกจากไต้ถุนบ้านนางกิ่งดาวเช่าพื้นที่ติดกันเดือนละ 500 บาท และได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารตำบลสร้างโรงเรียนให้ 1 หลัง สำหรับตั้งที่เท่านั้น ส่วนงานย้อมต้องต่อเพิงออกไปด้านข้าง งานเตรียมเส้นใย ยังใช้พื้นที่ไต้ถุนบ้านนางกิ่งดาวตามเดิม เวลาทำการของกลุ่มตั้งแต่ 8.00 - 16.00 นาฬิกา ทุกวัน บางครั้งช่างทอต้องทำงานถึง 4 ทุ่ม แต่ฤดูดำนาหยุดระหว่างวันที่ 1 มิถุนายนถึง 31 กรกฎาคม ฤดูเก็บเกี่ยวหยุดระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม ปีหนึ่งๆทำงานเพียง 8 เดือน ปัจจุบันยังค้างงานสั่งซื้อตั้งแต่ปี 2554 แต่สมาชิกกลุ่มมีความเห็นพ้องกันในเรื่อง

ปิดกลุ่มเพื่อทำนา ปีละ 4 เดือน พอใจที่จะจัดสรรเวลาให้งานอื่นๆในวิถีชีวิต ทั้งทำสวนพริก สวนถั่วลิสง ทำนา เลี้ยงสัตว์ และร่วมงานบุญประเพณี

นางกลืนแก้ว ปิคุณ กล่าวเชิญชวนให้ชุมชนกุตบากตั้งกลุ่มทำฝ้ายเข็นย้อมคราม ช่วยกันทำฝ้ายย้อมครามสกลนครให้หลากหลาย กลุ่มตอนกอยไม่มีฝ้ายเข็น ต้องสั่งซื้อเยวอนจากกรุงเทพฯครั้งละ 7-8 หมื่นบาท ทอได้ประมาณเดือนกว่า อยากเชื่อมโยงเครือข่ายซื้อฝ้ายเข็นมือจากกุตบาก ย้ำอยากให้ทุกกลุ่มทำได้ดี ได้สวย อยากให้สกลนครเป็นเมืองคราม

การแบ่งปันค่าตอบแทนขึ้นอยู่กับยอดขายผ้าทั้งกลุ่ม และจำนวนชั่วโมงทำงานของแต่ละคน โดยค่าตอบแทนแต่ละคนเท่ากันทุกหน้าที่ ทุกตำแหน่ง ค่าตอบแทนจากการไปเป็นวิทยากรของสมาชิก ก็รวมเข้ากลุ่มทั้งหมด รายได้เฉลี่ยเดือนละ 6,000-8,000 บาทต่อคน (หักต้นทุนและบำรุงกลุ่มแล้ว) หรือ 250 บาทต่อคนต่อวัน รายได้ไม่มากมายแค่พออยู่พอกิน ไม่ต้องไปกรุงเทพฯ ไม่มีใครอยากออกจากกลุ่ม ทุกคนขยัน ภายใต้วามสามัคคี ประองดอง เอื้ออาทรกัน เรื่องของกลุ่มให้อยู่ในกลุ่มห้ามเอาออกไปสู่หมู่บ้านและครอบครัว เรื่องของครอบครัวไม่นำเข้ากลุ่ม ความเป็นกลุ่มสำคัญที่ความสามัคคี ให้เอื้ออาทรกันในหมู่บ้านนี้เอง ไม่ให้แขกได้ยินคำขัดแย้ง ประธานนั่งมัตหมืออยู่หน้าบ้านรับแขกอย่างเดียว หลังบ้านรับคำสั่งงานจากข้างหน้า คนปั่นหลอดคนย้อม คนล้างฝ้าย คนทอ ทำหน้าที่ของตน ผู้สั่งซื้อมาจากทุกทิศ ทั้งเชียงใหม่ เชียงราย แพร่ น่าน อุบลฯ อุดรฯ มีแต่เจ้านายใหญ่ คนไปซื้อที่กลุ่มจะได้ผ้า เมื่อเหลือจากการสั่งซื้อ กลุ่มไม่ค่อยมีผ้าไปขายในงานต่างๆ นอกจากไปร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานในการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับฝ้ายย้อมคราม ตอนนี้ (6 มิถุนายน 2555) ยังมีการสั่งซื้อค้างตั้งแต่ปี 2554 เต็มสมุด ปี 2555 อีก 4-5 แผ่น ที่กลุ่มจึงทอตามสั่งเท่านั้น อยากให้ชาวกุตบากตั้งกลุ่มให้ได้ ไปแบ่งงานมาช่วยกันทำ ถ้าทำดี มีคนมาซื้อมากมาย แต่ต้องรอบคอบ ประณีต ตัวว่าทำดีที่สุดแต่คนซื้อยังมีที่ติ เราต้องปรับปรุงตัวเองตลอดเวลา แนะนำให้ตั้งกลุ่มจากคนพร้อมจริงก่อน ถ้าทำได้ดี ได้มาตรฐาน มีคนมาซื้อมากมาย เราต้องทุ่มเททำสุดฤทธิ์ ทำให้มีเงินพอได้ใช้ส่งลูกเรียนหนังสือ ลายผ้าของกลุ่มทอไว้เป็นผืนตัวอย่าง เอาไว้ให้แขกเลือก หรือแขกอาจนำลายมาเอง เราทำให้ได้หรือไม่ นอกจากลายที่เป็นลิขสิทธิ์ของผู้อื่นเราไม่สามารถเลียนแบบได้ เช่นลายนกยูงของกลุ่มแม่ระเบียบ ส่วนกลุ่มตอนกอยจดลิขสิทธิ์ลายนกนางแอ่น ลายต้นตำรับจากคุณยายทิพย์ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้กลุ่ม เมื่อถึงฤดูลงนาจะปิดกลุ่ม ปีนี้ปิดกลุ่มวันที่ 10 มิถุนายน เปิดกลุ่ม 1 สิงหาคม ถึงฤดูเกี่ยวข้าวก็หยุดอีก 2 เดือน ทุกคนต้องเร่งทำนา ให้ทันวันนัดเปิดกลุ่ม เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันกลุ่มจึงอยู่ได้ สมาชิกบางคน ที่แรกสามีไม่ให้เข้ากลุ่ม ตอนนี้สามีไม่ให้ออกจากกลุ่ม ถ้าเรารวมกลุ่มได้แล้ว จะมีหลากหลายหน่วยงานหลังไหลมาให้คำแนะนำชี้ช่องทาง

อยากให้ชาวกุตบากตั้งกลุ่ม สามัคคีกัน ประองดอง เอื้ออาทรกัน เข้าใจกัน ตอนกอยมีรายได้แล้วอยากให้ได้ด้วยกัน มีคนไปดูงาน เรารู้ใจมาก เงินไหลมาทุกวัน ทำดีแล้วขายได้แน่นอน บางคนถามว่าแถวนี้มีตู้เอทีเอ็มไหม เงินไม่พออยากซื้ออีก ทางไปบ้านตอนกอยรก มีแต่ขี้ควาย เขาก็เข้าไปถึง ให้ยายนำลูกหลานทำ ถ้าผ้าเราได้มาตรฐาน จดลิขสิทธิ์ ขอมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนได้ มีคนมากมายมาซื้อ ผลคัสสรรค์ของเราปีแรกได้ 3 ดาว ปีถัดมางด ปีที่ 3 ได้ 4 ดาว ปีที่แล้วได้ 5 ดาว ปีนี้ก็เริ่มเตรียมการแล้ว ต้องตั้งใจสู้งาน ถึงฤดู

คัดสรรค์ ต้องใส่ใจชิ้นงาน ให้สวย ให้ทันเวลา เพื่อนในกลุ่มต้องเข้าใจกัน ภูมิใจ ดีใจ ไม่ขาดทุนแน่นอน สมาชิกในกลุ่มอายุ 81 ปี ทำหน้าที่ปั้นหลอดอย่างเดียว สมาชิกสาว ๆ ได้ค่าตอบแทนเท่าใดยายก็ได้เท่ากัน ขออย่าให้พวกเราตั้งกลุ่ม ประองตอง สามัคคี ตั้งกลุ่มให้ได้

ถ้าน้ำย้อมเริ่มเสียให้เติมทีละน้อย วันละอย่าง ส้ม หวาน เหล้า เรื่องรักษาหม้อคราม นางกิงดาว ซึ่งเป็นน้องสาวเก่งกว่า เขาเรียนจากยายโดยตรง แม้ยายเสียแล้ว มักจะเข้าฝันว่า ยายอยากได้เสื้อ - ซินย้อมคราม น้องจึงทำผ้าย้อมครามมาตลอดจนร่วมกันตั้งกลุ่ม ทำให้สมาชิกได้ทำงานทุกวันไม่มีหยุด มีรายได้จุนเจือครอบครัว มีโอกาสได้พบผู้คนมากมาย ภูมิใจในสิ่งที่ทำ อย่างที่ไม่เคยคิดมาก่อน สมาชิกที่สูงอายุบ่นเสียตาย ที่วัยร่วงโรย ทำงานได้ช้า สิ่งเหล่านี้เราได้มาจากคุณยายทิพย์ เราจึงไม่ลืมบุญคุณยาย เต็ดดอกไม้บูชาทุกวันพระ

รูปที่ 3.14 โรงย้อมครามกลุ่มบ้านดอนกอย

รูปที่ 3.15 โรงทอกลุ่มย่อมครามบ้านดอนกอย

4. การสกัดสีครามของกลุ่มย่อมครามบ้านดอนกอย

สมาชิกกลุ่มดอนกอยปลูกครามพันธุ์ฝักโค้งงอเท่านั้น เพราะลำต้นไม่เหนียวเหมือนพันธุ์ฝักตรง ตัดง่าย และให้ปริมาณสีมากกว่า ลักษณะสี สว่าง สดใส อีกทั้งแตกกิ่งอีกหลังการตัดต้นครั้งแรกแล้ว โดยปลูกคนละ ประมาณ 1 -2 งาน ใต้น้ำครามทั้งปีราว 150-200 กิโลกรัม สมาชิกต้องนำเนื้อครามเข้าร่วมกลุ่มครั้งละ 6 กิโลกรัม ตามที่ฝ่ายย่อมกำหนด เหลือจากรวมกลุ่มจึงขาย อาจขายให้สมาชิกคนอื่นหรือขายให้คนนอกกลุ่ม คนที่ปลูกครามมาก มีรายได้ปีละ 2-3 หมื่นบาท พื้นที่หนึ่งงานใช้เมล็ดคราม 400-500 กรัม หวาน หรือหยอด หลุมเป็นแถว เพื่อสะดวกในการดายหญ้า หากต้นครามถี่เกินไป ให้ถอนต้นเล็กทิ้ง

การปลูกครามใช้วิธีหวานตอนปลายเดือนกุมภาพันธ์ ถ้าไม่ออก จะหวานอีกในเดือนมีนาคม โดย ระยะห่างพอควร พอคرامสุกราวครึ่งเมตรจึงดายหญ้า และเก็บใบแก่เขียวเข้มด้านล่าง นำมาล้างดินออก จึง นำมาแช่และกวน เก็บเนื้อครามสะสมไว้ หลังดายหญ้าแล้ว ต้นครามได้แดดและอาหารเต็มที่ อีกทั้งน้ำฝน อย่างพอเพียง จะโตเร็ว เมื่อใบถัดไปแก่ให้เก็บมาแช่และกวนอีกเรื่อย ๆ สมาชิกส่วนใหญ่จะนั่งข้าวให้เสร็จ ตั้งแต่เช้ามีด จึงไปเก็บครามให้ได้ราว 1 ตะกร้า นำมาแช่น้ำก่อน จึงไปทำงานที่กลุ่ม หรือไปนาราวแปดโมงเช้า ช่วงเย็นหลังเลิกงานที่กลุ่มสีโหมงหรือหลังดำนานเสร็จ จะไปดายหญ้าให้ต้นคราม ทำเช่นนี้ไปเรื่อยจนต้นครามสูง ห่วมหัว (ราวสองเมตร) จึงตัดต้นให้เหลือต่อแค่เขา นำใบ กิ่งก้านมาแช่และกวน จากนั้นรอจนกระทั่งกิ่ง ครามที่งอกใหม่แก่จัด จึงเก็บกิ่งที่แก่มาแช่ต่อไป ต้นครามจะงอกกิ่งอีก เก็บอีกหลายรอบ สมาชิกกลุ่ม ปลูก

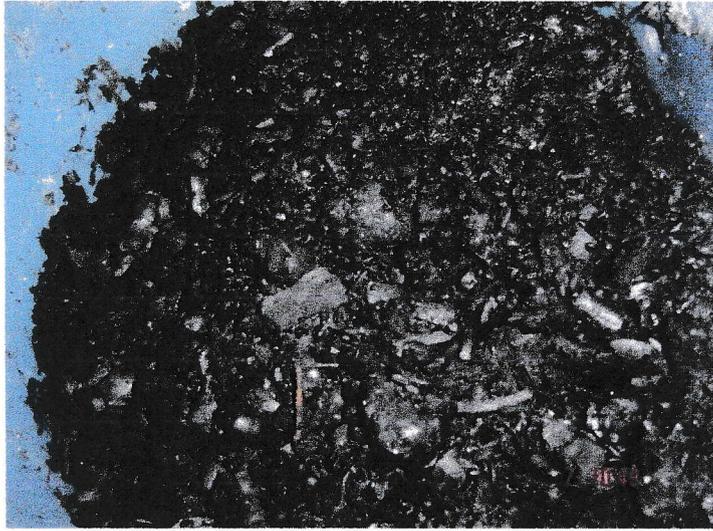
ครามในเนื้อที่น้อย ทุกคนจึงเก็บครามไปใช้ประโยชน์ทุกใบ จนกว่าต้นครามจะไม่แตกกิ่งอีก เนื่องจากผ่านพ้นหน้าฝน จึงทิ้งต้นให้ตาย การแช่ใบคราม 18-24 ชั่วโมง เป็นเวลาที่ดีที่สุด สำหรับน้ำแช่อุณหภูมิเฉลี่ยของสกลนครในฤดูเก็บเกี่ยวใบคราม ประมาณ 23°-27°C เติมน้ำให้พอดี จึงกวน กวนง่าย ได้เนื้อครามสีสวย

5. การเตรียมน้ำดั่ง (น้ำขี้เถ้า) ของกลุ่มย้อมครามบ้านดอนกอย

รวบรวมต้นลิ้นไม้ (เพกา) ก้านมะพร้าว เหง้ากล้วยเน่า (กล้วยน้ำว้า กล้วยตานี กล้วยดิบ ไม่ใช่กล้วยส้ม) เครื่องจาน ต้นฉำฉา ต้นขี้เหล็ก ฯลฯ จากหมู่บ้านใกล้เคียงที่ตัดต้นไม้เหล่านี้ทิ้ง กลุ่มฯเผาไม้เตรียมน้ำดั่งครั้งหนึ่งๆใช้ไม้ราว 5-6 คันรถอีแต่น น้ดกั้นทั้งกลุ่มหยุดงานทอ หยุดงานย้อม แบ่งหน้าที่ให้ผู้เฒ่าเตรียมอาหาร ผู้สาวไปตัดและผ่าท่อนไม้ ให้ขนาดพอดี ผึ่งแดดกลางไร่นา 2-3 วัน หัวกล้วยเน่า ถ้าแห้งมากได้ขี้เถ้า น้อย ถ้าสดมากก็ได้น้ำขี้เถ้าไม่เค็ม การเผาขี้เถ้าเป็นงานหนักที่สุด ให้คนใจร้อนเป็นคนก่อไฟเผาก่อน จนไหม้ติดไฟแล้วคนอื่นๆจึงมาล้อมวง ช่วยกันโยนไม้ต่าง ๆ เข้ากองไฟ โยนไม้ที่ให้ความเค็มมาก เช่นเครื่องจาน กระจายตำแหน่งกันไป ให้ไหม้ต่อเนื่องตลอดเวลา ส่วนไหนไหม้เป็นเถ้าแล้ว ใช้จอบกวาดออกจากกองไฟ เผาส่วนที่เป็นถ่านหรือเป็นไม้ต่อไปจนเป็นเถ้า แล้วเอาน้ำมาพรมขี้เถ้าร้อนนั้นให้ชื้นและอุ่นพอจับได้ จึงตักบรรจุ กระสอบพลาสติก กลุ่มฯเผาครั้งหนึ่ง ๆ ได้ประมาณ 20-30 กระสอบ ใช้ได้แค่เดือนเดียว

รูปที่ 3.16 กิ่ง และใบ มะขาม ต้นเพกา ต้นและเหง้ากล้วย ทางมะพร้าว ผึ่งแดดไว้กลางทุ่ง รอวันเผา

รูปที่ 3.17 ชี้เถ้าชื้น

การกรองน้ำชี้เถ้าให้คนใจร้อนทำ โดยเอาไยมะพร้าวหรือเมสึดฝ้ายรองก้นถังกรอง บรรจุชี้เถ้าเต็มถึง กตอัดชี้เถ้าให้แน่น เติมน้ำเต็มถังเหมือนเดิม แขนวนถ่วงไว้ให้น้ำละลายความเค็มจากชี้เถ้าหยดลงไป จนไม่มีน้ำ ชี้เถ้าหยดอีก ให้เติมน้ำเต็มถังเหมือนเดิม กรองรอบ 2 รวมกันกับรอบแรก จะได้น้ำดั่งเค็มพอดี เก็บน้ำดั่งในถัง มีฝาปิดมิดชิด ห้ามเก็บในโอ่งดินเพราะน้ำจะซึมออก อาจเติมน้ำรอบที่ 3 อีก แต่น้ำชี้เถ้าที่ได้ไม่เค็มพอดี เอาไว้ เติมน้ำเป็นน้ำแรกในถังต่อไป กากชี้เถ้าจืดแล้ว ทิ้งได้ในดินทั่วไป

รูปที่ 3.18 การกรองน้ำชี้เถ้า เตรียมน้ำดั่ง

6. การเตรียมน้ำต้มใบไม้

ใช้ใบเหมือดแอ ใบเหมือดมน ใบสมอ และเปลือกทันทเพกา อย่างละ 1 กำมือ ใส่ลงในกะละมังเคลือบ เติมน้ำ 15 ลิตร ต้มจนน้ำต้มเป็นสีเหลืองอมเขียว และงวดลงเหลือ 10 ลิตร (ต้มประมาณ 1 ชั่วโมง) ยก กะละมังลงจากเตา พักให้อุ่นราว 70 องศาเซลเซียส (จุ่มมือได้) จึงผสมเนือครามและน้ำดั่ง ตามสูตรการเตรียมน้ำย้อมคราม

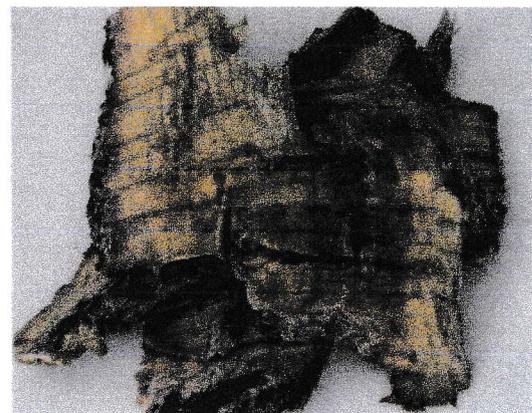
ใบเหมือดแอ

ใบเหมือดมน

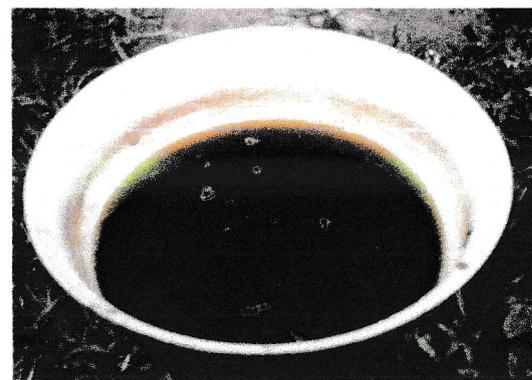
ใบสมอ

เปลือกต้นเพกา

ต้มใบไม้

น้ำต้มใบไม้

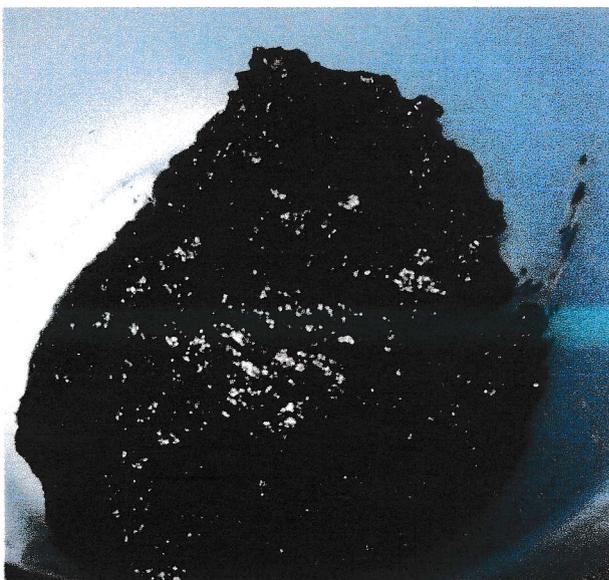
รูปที่ 3.19 การเตรียมน้ำต้มใบไม้

7. การก่อกหม้อ เตรียมน้ำย้อมคราม

วิธีการและเคล็ดลับของกลุ่มที่สามารถผลิตผ้าย้อมครามได้สวยงาม ไม่ตกสี เป็นที่ต้องการของลูกค้า ได้รับการเปิดเผยจากนางกสิณแก้ว ปิคุณ (2555) ช่างย้อมครามประจำกลุ่มบ้านดอนกอย ดังนี้

สูตรก่อกหม้อคราม(เตรียมน้ำย้อม) กลุ่มย้อมครามบ้านดอนกอย ประกอบด้วย เนื้อคราม 1 กก. น้ำดั่ง (น้ำขี้เถ้า) 0.5 ลิตร และน้ำต้มใบไม้ 10 ลิตร เมื่อผสมในภาชนะก่อกหม้อเสร็จ ได้น้ำย้อมสีน้ำเงิน ต้องตักน้ำย้อมยกขึ้นและเทกลับหม้อเดิม (โจกคราม) โจกคราม ราว 20-30 ครั้ง หลังจากนั้นจึงโจกครามทุกวัน เข้า-เย็น ราว 7 วัน หากหม้อยังไม่มา (น้ำย้อมไม่เหลือง) ให้ปรุงโดยเติมมะขามเปียกเล็กน้อย โจกทุกเช้า-เย็น หากสียังไม่เกิดจนวันที่ 10 ให้ก่อกหม้ออีกใบหนึ่ง ดูแลควบคู่กัน หม้อใดน้ำย้อมเป็นสีเหลืองก่อน ให้น้ำย้อมฝ้ายจำนวนน้อย และไม่นาน หลังย้อมแต่ละครั้ง ต้องเติมเนื้อครามและน้ำขี้เถ้า และพักไว้ไม่น้อยกว่า 6 ชั่วโมง จนกว่าสีเหลืองในหม้อครามจะคงที่จึงย้อมนานขึ้น แต่ให้สังเกตสีน้ำย้อม อย่าย้อมจนน้ำย้อมเป็นสีน้ำเงิน เมื่อย้อมนานๆ ไป ให้เติมเหล้าขาว 2-3 หยด การเติมเนื้อครามแต่ละครั้งต้องเติมให้สมดุลกับสีครามที่ถูกฝ้ายย้อมดูดกลืนไว้

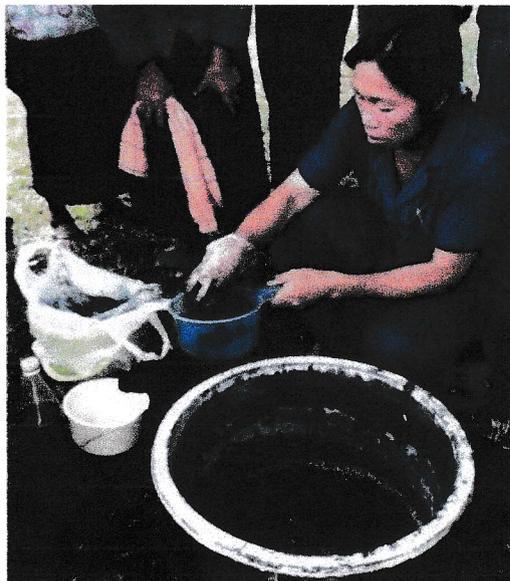
กลุ่มดอนกอยไม่เคยใช้น้ำขาวข้าวก่อกหม้อ แต่จะใช้โรยเมื่อกวนครามแล้วฟองครามไม่ยุบ ซึ่งอาจใช้เมล็ดสบู่ดำแห้ง เคี้ยวให้ละเอียดแล้วพ่นใส่ฟองที่ไม่ยุบ กรณีเนื้อครามและเป็นขี้ควายน้อย (และ สีเขียวอ่อน) เพราะครามไม่แก่ ยอดยังอวบ ให้ทิ้งเนื้อครามนั้น กลุ่มดอนกอยพิถีพิถันในการเลือกเนื้อครามก่อกหม้อ คัดเฉพาะเนื้อครามเนียนละเอียด สีน้ำเงินเข้ม เป็นเงาสดใสเท่านั้น ครามจากสมาชิกต้องถูกตรวจสอบทุกครั้ง และบอกสมาชิกทุกคน ให้ร้อนปูนให้ละเอียดเสียก่อน จึงเติมในน้ำครามและกวาน ขอย้ำเนื้อครามไม่ดีไม่ให้ใช้เด็ดขาด เนื้อครามไม่ดีทำให้ผ้าไม่สวย เสียทั้งกลุ่ม เมื่อย้อมไปนานๆ ต้องโกยขี้หม้อออก เพื่อให้ น้ำย้อมปนเปื้อนน้อยที่สุด สีครามติดบนเส้นฝ้ายใส สะอาด ล้างทำความสะอาดฝ้ายหลังย้อมได้ง่าย

เนื้อครามดี

น้ำดั่งเค็มพอดี

ผสมเนื้อครามกับน้ำดั่ง

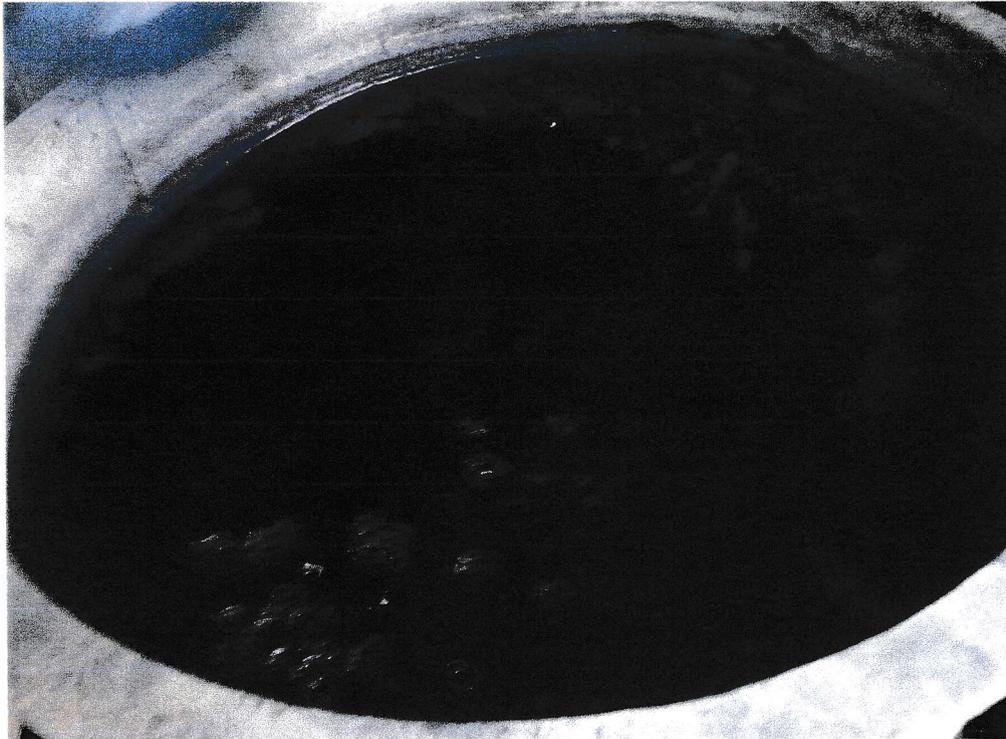
ผสมน้ำต้มใบไม้ โจงน้ำย้อม

รูปที่ 3.20 นางกลืนแก้วสาธิตการเตรียมน้ำย้อม

8. การสังเกตและรักษาหม้อคราม

เมื่อก่อนหม้อคราม 7 วันแล้ว หากน้ำย้อมยังไม่เหลือง ให้เติมส้ม เช่นมะขามเปียก รอดู 1 วัน หากยังไม่เหลืองให้เติมหวาน เช่นน้ำตาลทรายแดง รอดูอีก 1 วัน ยังไม่เหลืองอีกให้เติมเหล้าขาว 2-3 หยด รอดูอีก 1 วัน หากยังไม่เหลืองให้เททิ้ง ตั้งหม้อใหม่ และทำเช่นเดิม จนกว่าน้ำย้อมจะเป็นสีเหลืองอมเขียว ระหว่างการสังเกตหม้อครามหากฟองขาวให้เติมเนื้อครามอีก เติมปูนเล็กน้อย กลุ่มตอนกอยใช้สูตรที่กล่าวไปแล้วไปได้ดี จึงไม่คิดเปลี่ยนสูตร และแนะนำว่าเคยตั้งต้นสูตรใดก็ให้สังเกตปรับปรุงใส่ใจสูตรนั้นไปเรื่อยจนเข้าใจชัดเจน ไม่ต้องปรับเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา น้ำย้อมที่ดีพร้อมย้อมเป็นสีเหลืองปนเขียว ยิ่งเหลืองขมยิ่งดี เมื่อตั้งหม้อใหม่ได้แล้ว ไม่ควรย้อมนาน ย้อมวันละน้อย ครั้งเดียว ย้อมหลายๆ ครั้งให้โรยปูน หากน้ำย้อมแดงฟองน้ำเงินแสดงว่าหม้อแก่ ควรผ่อนการเติมทุกอย่าง วันต่อไปหม้อไม่งามค่อยเติมอีก หากน้ำย้อมเริ่มเสีย (สีคล้ำ) ให้เติมทีละน้อยวันละอย่าง ส้ม หวาน เหล้า ถ้าน้ำดั่งเค็มจะไม่เปลืองเนื้อคราม การปรับปรุงน้ำย้อมให้ใส่เครื่องปรุงทีละน้อย อาจทดลองเปรียบเทียบ 2 หม้อ จนได้ข้อสังเกตที่ดี ลงตัว จึงยึดถือปฏิบัติ

การดูแลรักษาหม้อครามต้องสังเกต ไม่มีใครบอกใครให้ชำนาญได้ ต้องสังเกตด้วยตัวเองตลอด ถ้ามีคนไม่ได้ทำก็ตอบยาก ถ้าหม้อครามเป็นผ้า ให้โรยปูน ถ้าฟองขาวให้เทน้ำย้อมทิ้ง ถ้าน้ำย้อมสีนํ้ามากให้เติมส้มกับน้ำตาล หากยังไม่ดีให้เติมเหล้าขาว 2-3 หยด หากยังไม่ดี ให้ปล่อยระยะหนึ่ง ยังไม่ดีอีก เททิ้งได้เลย ดูแลหม้อครามต้องเอาใจใส่เหมือนเลี้ยงทารก

รูปที่ 3.21 น้ำย้อมสีเหลืองส้ม ในหม้อครามกลุ่มบ้านดอนกอย

9. การย้อมคราม

เมื่อน้ำย้อมตี สีเหลือง ฟองสีน้ำเงิน ให้เตรียมฝ้าย ชุบน้ำ ทูบฝ้ายให้ได้ที จึงนำมาต้ม การย้อมต้องกำฝ้ายให้แน่น กำ-คลาย สม่่าเสมอ หม้อไม่งาม ไม่ให้ย้อม ต้องรอจนหม้อตี น้ำย้อมเหลืองวาวจึงย้อม ถ้าน้ำย้อมไม่ตีให้หยุดย้อม แม้ไม่ทันการสั่งซื้อก็ต้องจำนน การเทียบสีให้ตั้งเส้นฝ้ายที่ย้อมก่อนไว้เทียบ เมื่อย้อมได้สีตามต้องการแล้ว สมาชิกวัยสาวจะนำฝ้ายไปล้างน้ำแรกด้วยน้ำประปา เก็บสีครามที่ลอกหลุดไว้แยกใช้ได้อีก จากนั้นจึงนำไปล้างต่อให้สะอาดที่ห้วยอุ้น แล้วนำกลับมาล้างด้วยน้ำประปาอีก 6-7 ครั้งจนน้ำล้างใส การตั้งกลุ่มให้มีผู้เฒ่า 2 - 3 คน ย้อมครามทุกหม้อร่วมกัน อย่าแยกกันย้อม ย้อมแล้ว นางกิ้งแก้ว ปู่คุณจะเป็นคนปรุงหม้อคราม

10. การทอฝ้ายย้อมคราม

เดิมสมาชิกที่มีก็จะนำที่ตนเองมาตั้งที่กลุ่ม แต่เมื่อกลุ่มได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ และมีทุนบ้างแล้ว จึงซื้อและใช้ที่ของกลุ่ม สมาชิกยกก็กลับบ้านไป ปัจจุบันกลุ่มฯ มีกี่ไม้ทั้งหมด 30 หลัง ใช้ทอผ้าตลอดไม่ว่างเว้น โดยที่กลุ่มจะใช้เส้นใย 2 ชนิดเท่านั้น คือ ใยเรยอนเกรดเอ กับฝ้ายเข็นมือ เส้นใยทุกเส้นย้อมด้วยครามธรรมชาติ ถ้าเป็นฝ้ายเข็นจะทอขัดสาน แต่ถ้าเส้นใยเรยอนมักทอสี่ตะกอเพื่อให้เนื้อผ้าแน่น มีน้ำหนักทั้งตัว สำหรับสายส่วนใหญ่เป็นลายหมี่ที่ช่างมัดหมี่คิดหรือประยุกต์จากลายหมี่โบราณ และเนื่องจากกลุ่ม

ทำงานร่วมกับสถาบันการศึกษาหลายแห่ง ให้บริการเป็นแหล่งเรียนรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ กลุ่มจึงมักจะได้ลายใหม่ๆจากนักศึกษาเหล่านั้น หรือสร้างลายจากการสลับเส้นใยย้อมสีธรรมชาติตามการสั่งซื้อ (รูปที่ 3.22)

รูปที่ 3.22 ลายผ้า กลุ่มทอผ้าบ้านดอนกอย ปี 2556

11. ผ้าย้อมครามบ้านดอนกอย

ผ้าย้อมครามบ้านดอนกอยมีความโดดเด่นกว่าที่ใดๆ ด้วยลักษณะสีน้ำเงินบนพื้นผ้า ไส สะอาด วาว ลายหมี่เล็กๆ ไม่ซ้ำแบบใคร ที่สำคัญคือความเชื่อมั่นที่ผู้บริโภคมีมาตลอดคือผ้าย้อมครามบ้านดอนกอย ย้อมด้วยครามธรรมชาติ 100 % เมื่อไปเยี่ยม ไปชม ไปซื้อผ้า จะได้เห็นบรรยากาศการทำงานของกลุ่ม เห็นกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน

รูปที่ 3.23 ผ้าย้อมครามบ้านดอนกอย ปี 2551

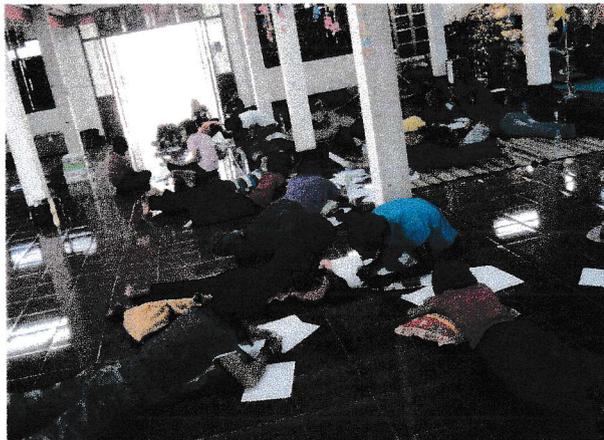
รูปที่ 3.24 ผ้าย้อมครามบ้านดอนกอย ปี 2555

12. การสืบสานภูมิปัญญาครามสู่ลูกหลาน

กลุ่มย่อมครามบ้านดอนกอย ให้ความร่วมมือกับสถานศึกษา ทุกระดับ ในการเป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับฝ้าย่อมคราม เช่นร่วมกับคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร และโรงเรียนบ้านดอนกอย จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในสาระการเรียนรู้การงานอาชีพ และสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ (รูปที่ 21) ร่วมกับสาขาวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร และโรงเรียนบ้านดอนกอย เรียนรู้การออกแบบลายหมี่ประยุกต์ และทอเป็นผืนผ้า (รูปที่ 22) ร่วมกับโรงเรียนธาตุนารายณ์วิทยาในการเป็นแหล่งเรียนรู้การย่อมครามของนักเรียน และให้ความอนุเคราะห์นักศึกษาทุกระดับของมหาวิทยาลัยทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ในการเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าจัดทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับผ้าคราม

รูปที่ 3.25 ครูและนักเรียนโรงเรียนบ้านดอนกอยทำกิจกรรมประกอบการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น

รูปที่ 3.26 นักศึกษาสาขาวิชาศิลปกรรมและนักเรียนบ้านดอนกอย เรียนรู้ร่วมกับช่างมัดหมี่ออกแบบลายผ้า

13 บทสรุป

สถานภาพของผ้าย้อมครามในประเทศไทย ไม่แตกต่างจากทั่วโลก นั่นคือ เคยทำและใช้ผ้าครามทุกครัวเรือน แต่เมื่ออุตสาหกรรมสิ่งทอเฟื่องฟูในยุโรป แผ่กระจายเข้าสู่ภูมิภาคเอเชีย ผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมกลายเป็นสัญลักษณ์ของผู้มีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจดี ผ้าย้อมครามถูกปฏิเสธในการสวมใส่เข้าสังคม เหลือทำหน้าที่เพียงเครื่องนุ่งห่มของผู้สูงวัย อยู่กับบ้าน และผู้ใช้แรงงานในไร่นาสวน จนกระทั่งกระแสความนิยมในผลิตภัณฑ์ธรรมชาติกลับคืนมา ผ้าย้อมครามจึงถูกฟื้นฟู โดยบัณฑิตหญิงชาติพันธุ์ลาวอีสาน หมู่บ้านนาดี ตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร แต่เมื่อผ้าย้อมครามกลายเป็นสินค้าในความต้องการสูงสำหรับชนชั้นกลางและตลาดต่างประเทศ ผู้ผลิตที่ตอบสนองความต้องการนั้นอย่างเพียงพอ กลายเป็นหญิงผู้ไทในชุมชนรอบๆ หมู่บ้านนาดี ครอบคลุมพื้นที่อำเภอพรรณานิคมเกือบทั้งหมด โดยกลุ่มย้อมครามที่โดดเด่นคือกลุ่มย้อมครามบ้านดอนกอย ที่สืบทอดการย้อมครามอย่างต่อเนื่องจากบรรพบุรุษ และฝึกฝนทักษะจากการรวมกลุ่มญาติ 5 คน รับจ้างผลิตผ้าย้อมคราม จากผู้สั่งซื้อที่นำฝ้ายและรูปแบบผ้ามาให้ จนกระทั่งแยกตัวตั้งกลุ่มขึ้นเองจากญาติ 9 คน ผลิตชิ้นงานบนพื้นฐาน เส้นใยเรยอนย้อมสีครามธรรมชาติทุกเส้น ด้วยทักษะการย้อม การออกแบบลาย และการทอที่ประณีต จนผลิตภัณฑ์ได้รับการยอมรับจากผู้บริโภค บอกต่อเรื่องคุณภาพและความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาการผลิต จนกลุ่มขยายตัวเพิ่มสมาชิกเป็น 45 คน ภายใต้การบริหารของบุคคลกลุ่มก่อตั้ง ด้วยหลักบริหารสมาชิกแบบครอบครัว “ความในอย่านำออก ความนอกอย่านำเข้า ความปรองดองเป็นหัวใจของการทำงานกลุ่ม” ยึดถือการพึ่งพาตัวเอง ไม่ทิ้งอาชีพทำนา สร้างสมดุลการทำงานกับวิถีชีวิต ไม่ละเลยต่อวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน อีกทั้งอุทิศเวลาส่วนหนึ่งให้แก่เยาวชนที่สนใจเรียนรู้การทำผ้าย้อมคราม ปัจจุบันกลุ่มยังผลิตผ้าตามการสั่งซื้อจากผู้ค้าผ้าทั่วประเทศไทย ไม่มีผ้าเหลือค้าง จึงไม่มีความจำเป็นในการหาตลาดด้วยตนเอง กลุ่มเพียงแต่ผลิตผ้าให้ได้คุณภาพ สวยงาม และซื้อสัตย์เป็นธรรมกับลูกค้าเท่านั้น